

Hovoří Moskva – Moskva hovoří!

Československé rozhlasové vysílání ze Sovětského svazu v letech 1939–1945

JIRÍ KŘEŠŤAN

Z rozhlasového přijímače se ozvaly tóny znělky *Široka strana moja rodnaja*. A vzápětí ohlášení v češtině: *Hovoří Moskva – Moskva hovoří!* Psal se 13. duben 1939 a do éteru z hlavního města Sovětského svazu poprvé promluvil profesor Zdeněk Nejedlý. Ještě před měsícem jej Pražané potkávali, jak se vrací domů z univerzity nebo ze schůze. V předvečer obsazení zbytku republiky německými vojsky ho pracovníci sovětského zastupitelského úřadu vyzvali, aby se uchýlil do ilegality, což 15. března brzy ráno skutečně učinil. Na přelomu března a dubna jej pak sovětsští diplomaté za dramatických okolností přepravili do Moskvy.

Ve svém prvním rozhlasovém projevu z Moskvy vzpomněl národní přísahu, kterou 13. dubna 1918 přednesl v Obecním domě spisovatel Alois Jirásek. Shromáždění lidé, mezi nimiž nechyběl ani Zdeněk Nejedlý¹, tehdy ve vytržení pozvedli paže k slavnostnímu slibu věrnosti národu. Když v roce 1939 předstoupil před mikrofon, netušil, kolik lidí doma jeho hlas slyší. Vybavil si patos roku 1918, když odříkával novou přísahu: *Ve velikém rozhrančení světových dějin zvedáme ruce své a při drahé památce předků, před očima vzkríšeného národa a nad hroby padlých v mohutném souzvuku všech duší svých slibujeme dnes a pro všechnu budoucnost: Zůstaneme, kde jsme stanuli! Věrní v práci, věrní v zápase, věrní v utrpení, věrní až do hrobu! Vytváříme, dokud nezvítězíme. Vytváříme, až pozdravíme samostatnost svého národa!*²

V červenci 1939 Nejedlého hlas v éteru umkl. Jestliže na jaře měl pro Stalina cenu jako spojovník k západním intelektuálům a k československé emigraci v Londýně (a jejich prostřednictvím k západním politikům), v létě po zklamání z diplomacie západních mocností zintenzivnila tajná jednání Sovětů s Německem. Dne 23. srpna 1939 byl uzavřen sovětsko-německý pakt o neútočení. Čs. emigrace se stala „v zemi milované“ pouze trpěnou skupinou, nesměla rušit křehké spojení. O Vánocích byl donucen opustit Moskvu vyslanec Zdeněk Fierlinger, u sovětské vlády se akreditoval vyslanec Slovenského státu Fraňo Tiso.

NOVINY BEZ PAPIRŮ

Slušelo by se začít tím, čím před rokem 1989 obvykle začínaly studie z nověj-

ších dějin – Velkým říjnem a jeho vůdcem. V našem případě půjde o začátek oprávněný. Vladimír Iljič Uljanov (Lenin) měl smysl pro technický pokrok. V roce 1918 svými dekrety nařídil zahájit v sovětském Rusku rozhlasové vysílání a sledoval plnění tohoto úkolu. Vedoucí nižněnovgorodské radiolaboratoře Michail Bonč-Brujevič byl obšťastněn Leninovým nadšeným vzkazem z 5. února 1920, později hojně citovaným: *Používám příležitosti, abych Vám vyjádřil hlubokou vděčnost a pochopení pro velkou práci na vynálezech v oboru radiotechniky, kterou děláte. Noviny bez papíru a „bez vzdálenosti“, které tvoříte, budou velikou věcí.*³ Dne 17. června 1921 byla v Moskvě uvedena do provozu první rozhlasová přenosová síť.⁴ Na šesti náměstích byly instalovány ampliony, četly se novinové zprávy, projevy, přednášky, telegramy.

1 Zdeněk Nejedlý (10. 2. 1878 Litomyšl – 9. 3. 1962 Praha), od r. 1919 profesor hudební vědy na Univerzitě Karlově, autor nedokončených monografií o B. Smetanovi, T. G. Masarykovi, V. I. Leninovi a dalších prací. V době exilu v SSSR vstoupil v červenci 1939 do KSČ, po válce působil v různých vládních funkcích (mj. vedl v letech 1945–1946 a 1948–1953 resort školství). Od r. 1925 předseda Společnosti pro hospodářské a kulturní styky se SSSR, od r. 1948 Svazu československo-sovětského přátelství. K jeho útěku do Moskvy viz KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*. Paseka – Národní archiv, Litomyšl – Praha 2012, s. 269–270.

2 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Hovoří Moskva. Rozhlasové projevy z let 1939–1945*. Odeon, Praha 1977, s. 25–26.

3 LENIN, Vladimír Iljič: *Spisy. Sv. 35 (únor 1912 – prosinec 1922)*. SNPL, Praha 1957, s. 395. K Leninovu vztahu k rozhlasu srov. FLEJGR, Jaroslav: *Lenin o rozhlase*. SPN, Praha 1982.

4 GUREVIČ, Pavel Semjonovič – RUŽNIKOV, Vsevolod Nikolajevič: *Sovetskoje radioveščanije. Stranicy istorii*. Iskusstvo, Moskva 1976, s. 32.

Mezi devátou a jedenáctou hodinou večerní, kdy se vysílalo, přicházely davy Moskvánů, v deštivých dnech ovšem oblíbená produkce odpadala. Technický div mohli obdivovat delegáti III. kongresu Komunistické internacionály, kteří se 22. června sjeli do Moskvy z více než padesáti zemí.

Pravidelné vysílání zahájila moskevská rozhlasová stanice nazvaná Kominternu 23. listopadu 1924. Lenin už nežil – zemřel na začátku roku (21. 1. 1924). Dne 29. října 1929 začal moskevský rozhlas vysílat do zahraničí, nejdříve v německém jazyce a ještě v témže roce i ve francouzštině. Stal se tak prvním mezinárodním rozhlasem – stanice BBC začala vysílat do zahraničí až o tři roky později. Vysílání v češtině bylo zahájeno v prosinci 1932.⁵ Čeština patřila k preferovaným jazykům – v roce 1933 se z Moskvy vysílalo jen v sedmi dalších jazycích (němčině, angličtině, francouzštině, maďarštině, španělštině, italštině a švédštině), z Kyjeva navíc i v polštině.⁶ Československo s masovou legální komunistickou stranou a strategickou polohou v srdci Evropy bylo pro Sověty důležité. V letech 1938–1939 se vysílalo z Moskvy do naší vlasti 1,5 hodiny denně.

Československé vysílání z Moskvy získalo respekt zejména v době ohrožení republiky, od jara do podzimu 1938. Tehdy do rozhlasu denně docházelo i několik set dopisů od posluchačů z ČSR.⁷ Situace se ale měnila. Koalice demokratických mocností s fašistickými diktaturami z mnichovské konference budila respekt a Sověti nechtěli provokovat. Osud malé země v srdci

Na chatě u Moskvy při oblíbených kartách jsou zleva Jan Šverma, Klement Gottwald, Marta Gottwaldová, Rudolf Slánský, Marie Švermová, Marta Gottwaldová ml. (sedící vpředu), Marie Kaisrová-Zápotocká, Bedřich Geminder a Marie Zápotocká. Snímek byl pořízen snad v létě 1935 v době konání VII. kongresu Kominterny. Foto: NA (autor snímku Antonín Zápotocký)

Evropy se dostával na vedlejší kolej. Na konci roku 1938 se československá kolonie v Moskvě rozrostla. Do hlavního města Sovětského svazu přibyli nejznámější představitelé Komunistické strany Československa (Gottwald, Kopecký, Slánský, Švermovi ad.), kteří se po Mnichovu ocitli ve vlasti v ohrožení – očekávalo se brzké rozpuštění strany.⁸ Někteří se zapojili do vysílání moskevského rozhlasu.

Marie Švermová vzpomínala, jak po příchodu do Moskvy sdělila Klementu Gottwaldovi výhrady k obsahu vysílání: *Moskva si vysílala drobné zprávy*

*z SSSR – o tom, jaké výnosy bavlny sklídili v Turkmenistánu a kolik šicích strojů vyrobila ruská fabrika ve vladimirské oblasti. Vůbec se nezabývala problémy, které naše lidi tehdy pálily.*⁹ Brzy se přesvědčila, že změnu nelze prosadit. Tehdejší vedoucí československé redakce Bedřich Voda-Pexa¹⁰ se za dlouhá léta pobytu v SSSR přizpůsobil byrokratickému systému, bránil se jakýmkoli změnám. U nadřazených mnoho nedokázal ani Rudolf Slánský, jenž vedení redakce převzal. Exulanti mohli nanejvýše použít jinotajů při zpracování témat z české literatury

Základní údaje o dějinách sovětského rozhlasového vysílání viz též DUBROVIN, Viktor Borisovič: *K istorii sovetskogo radioveščanja*. Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, Leningrad 1972.

- 5 Tento údaj se mi v odborné literatuře nepodařilo ověřit, přebírám jej z anonymního článku *Hlas Ruska sblíží kontinenty* na webových stránkách Hlasu Ruska – viz http://czech.ruvr.ru/2013_10_29/Hlas-Ruska-sblizuje-kontinenty/ (citováno k 20. 2. 2014).
- 6 GUREVIČ, Pavel Semjonovič – RUŽNIKOV, Vsevolod Nikolajevič: *Sovetskoe radioveščanje*, s. 163–164.
- 7 KOVÁŘÍK, Vladimír: *Proměny rozhlasové publicistiky. Díl 2 – Od mnichovského diktátu k Vítěznému únoru 1948*. SPN, Praha 1982, s. 36.
- 8 Činnost KSČ byla zastavena již 20. 10. a 27. 12. 1938 ministerstvo vnitra stranu úředně rozpustilo. K. Gottwald přibyl do Moskvy 9. 11. 1938.
- 9 ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*. Futura, Praha 2008, s. 150. Obdobně vzpomínal Gustav Bareš (viz pozn. 18), že za sovětsko-finské války se posluchačům místo očekávaných aktualit dostalo zpráv o pěstování králíků. BAREŠ, Gustav: *Tajný vysílač, část 1. Československý voják*, 1966, roč. 15, č. 8, s. 18.
- 10 Bedřich Voda-Pexa (6. 3. 1908 Týniště nad Orlicí – 14. 11. 1953 Praha), novinář, redaktor a politický pracovník, 1932–1945 žil v SSSR, 1952–1953 tajemník a člen organizačního sekretariátu ÚV KSČ.

Hotel Lux na Gorkého třídě v Moskvě, v němž bydleli za války emigranti z celého světa

Repro: Věra Holá: Jan Šverma. Svoboda, Praha 1985

či, jak ukázal příklad Zdeňka Nejedlého, vzorů z národních dějin. Tento stav trval i v roce 1939. Po uzavření sovětsko-německého paktu v srpnu toho roku bylo ještě hůř – podle Švermové *se o našich problémech v sovětském rozhlasu nedalo už vůbec hovořit*.¹¹ Referovalo se jen o úspěších Sovětů. Pracovníci rozhlasu byli odkázáni na sovětské materiály, ale občas mohli zavítat do různých pracovních kolektivů. Marie Švermová vnímala změnu v chování sovětských občanů. *Lidé, dříve tak upřímní a otevření, byli najednou ustrašení a vyhýbali se otevřeným rozhovorům mezi sebou, tím spíše s cizinci*.¹² Teprve postupně si

uvědomila, že v myslích lidí se v době represí a politických procesů ve druhé polovině třicátých let uhnízdil strach.

Cizinci žili v Moskvě v izolaci – bydleli v hotelu Lux na Gorkého třídě, společně se stravovali, pracovali i jezdili do rekreačních zařízení Kominterny v Baryších a Kuncevu u Moskvy, spolu trávili volný čas, dostávalo se jim zvláštní lékařské péče. V Luxu, kde žili předáci komunistického hnutí (například Palmiro Togliatti, Maurice Thorez či Dolores Ibárruri), se šířila atmosféra obav a podezírání. Beze stopy mizeli lidé obvinění ze špionáže. Jejich rodinné příslušníky izolovali v přístavku na dvoře hotelu.

Podle svědectví německé komunistky Margarete Buber-Neumannové, kterou Sověti později vydali Gestapu, byla nejstrašnější lhostejnost obyvatel Luxu, neodvažujících se zavrženým projevít sympatie.¹³ Obětí špionáže se málem stal i Zdeněk Nejedlý, dlouholetý předseda Společnosti pro hospodářské a kulturní styky se SSSR. *Jednou, na začátku války, jel se svou milou ženou metrem. Mluvili česky, možná i rusky, ale s českým přízvukem [...] Někdo je považoval za německé fašisty, takže jen taktak unikli lynčování*,¹⁴ vzpomínal Arnošt Kolman, filozof, matematik a publicista, žijící od roku 1915 v Rusku.

Českoslovenští emigranti, uvyklí z vlastní demokratickým obyčejům, se divili oficialitě a kastovníctví, jež se zahnízdily v sovětské společnosti. Josefa Slánská popsala, jak ruský vedoucí středoevropské sekce rozhlasu zakázal českým pracovníkům, aby si tykali. *Dostali jsme příkaz, že se v práci musíme oslovovat příjmením a vykat si. Hráli jsme celý den pantomimu [...] Nakonec jsme vedoucího přesvědčili, že v naší straně je mezi námi soudruhy tradice tykat si a že kromě toho jsme všichni dlouholetými přáteli a jsme zvyklí oslovovat se křestními jmény. Zda odvolal příkaz formálně nebo ne, už nevím, ale na jeho provádění přestal trvat*.¹⁵ Síla hierarchie byla patrná i v běžném životě exulantů. V Kuncevu měli vůdčí představitelé k dispozici dřevěné chaty s kuchyní a hospodyní, ostatní bydleli v pokojích ve společném objektu.¹⁶ Božena Synková¹⁷ později vzpomínala v dopise Gustavu Barešovi,¹⁸ že Gottwald do-

11 ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*, s. 151.

12 Tamtéž.

13 Viz BUBER-NEUMANNOVÁ, Margarete: *Zajatkyň Stalina i Hitlera. Svět v temnotě*. Barrister & Principal, Brno 2011, s. 10–12.

14 KOLMAN, Arnošt: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Host, Brno 2005, s. 213.

15 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda, Praha 1990, s. 95.

16 ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*, s. 149.

17 Božena Synková (24. 7. 1908 Praha – ?), manželka Viktora Synka (10. 2. 1903 Praha – 1. 6. 1942 Mauthausen), člena I. ilegálního vedení KSČ, popraveného za heydrichiády v koncentračním táboře.

18 Gustav Bareš (22. 10. 1910 Proseč-Záhoří – 13. 9. 1979 Praha), novinář a politik, 1946–1952 ve významných funkcích v ÚV KSČ (vedoucí oddělení propagandy a agitace, člen předsednictva a sekretariátu, člen organizačního sekretariátu, zástupce gen. tajemníka a tajemník), z nichž byl odvolán v souvislosti s tzv. případem Rudolfa Slánského, od r. 1963 profesor Univerzity Karlovy.

Populární hlasatel sovětského rozhlasu J. B. Levitan (snímek z roku 1941) si dovolenou za všechny válečné roky vybral až po jejím skončení. Vpravo Moskvané poslouchající 22. června 1941 zprávu pouličního rozhlasu o napadení Sovětského svazu Německem
Foto: ČTK/ITAR-TASS/Fjodor Kislov, Jevgenij Chaldej

stával za každý kratičký článek, který psával pro Stalina jednou či dvakrát týdně, 400 rublů. Synkové vypláceli za vyčerpávající práci v rozhlasu 450 rublů měsíčně.¹⁹

Základní linie sovětského rozhlasového vysílání do Československa v letech 1938–1941²⁰ vycházela ze zahraničněpolitických zájmů Sovětského svazu. Jestliže do podzimu 1938 převažovala solidarita s ohroženým Československem, po Mnichovu (a rozbití dosavadního francouzsko-sovětsko-československého spojení) tváří v tvář možnému formování antisovětské koalice demokratických a fašistických mocností převládla u Sovětů zdrženlivost. Po uzavření so-

větsko-německého paktu o neútočení prohlásil Sovětský svaz konflikt mezi Západem a Německem a jeho spojenci za imperialistickou válku z obou stran (odtud vyplýval i spíše odtahový vztah k československé emigraci v Londýně). Neutralitu a zdrženlivost vůči Hitlerovi bolestně pociťovali zejména příslušníci komunistického odboje v Protektorátu, kteří byli v té době vystaveni ze strany nacistických okupačních orgánů brutálním represím.²¹

POVSTAŇ, ZEMĚ OBROVSKÁ...

Život československé kolonie v Moskvě se změnil 22. června 1941. V poledne hlasatel moskevského rozhlasu

Jurij Levitan uvedl prohlášení sovětské vlády, jež později několikrát zopakoval.²² Německo porušilo pakt o neútočení a jeho vojska věrolomně napadla Sovětský svaz. V té době již několik hodin dopadaly na sovětská města bomby, jinými projížděly německé tanky, oběti se počítaly na tisíce. Vysílání moskevského rozhlasu se ostatně po celou válku vyznačovalo jistou těžkopádností, která byla vysvětlována nutností přicházet jen s ověřenými zprávami. Během postupu Němců a jeho spojenců byla zničena rozhlasová síť na obsazeném území. Do čela Všesvazového rozhlasového výboru byl povolán energický Dmitrij Alexejevič Polikarpov, dosavadní

19 ANM, f. Gustav Bareš, k. 35, sl. Korespondence různá, dopis ze dne 14. 11. 1978.

20 Dokumentovat podrobně proměny v rozhlasovém vysílání bohužel nelze pro torzovitost dochovaných archiválií – jsme odkázáni na jednotlivé texty v osobních fondech (často nedatované a bez možnosti určit, zda jde o texty rozhlasových vystoupení, novinové články či jiné dokumenty), zmínky v korespondenci či v denících, informace v dodatečně psaných vzpomínkách atd. Zejména pro období do r. 1941 trpíme nouzí pramenů. Jistý obraz vysílání by se dal sestavit jen u tajných vysílačů (viz dále), na základě jejich archivů (fondy Tajný vysílač „Za národní osvobození“, Tajný vysílač „Za slovenskou slobodu“, Tajný vysílač „Sudetendeutscher Freiheitssender“), byt dochovaných jen zčásti. Během přípravy této studie byly ovšem tyto fondy VHA – VÚA z důvodu stěhování archivu uzavřeny.

21 Odkazují zde aspoň na jeden významný dokument, tzv. Záluského deník, který obsahuje záznamy pracovníka pražského Gestapa o zatýkání komunistů. Deník chystá k vydání 3. oddělení Národního archivu od roku 2001, kdy byl unikátní dokument svěřen do jeho správy.

22 Srov. LEVITAN, Jurij Borisovič: Příkazy победы. In: GLEJZER, Michail Samojlovič – POTAPOV, Nikolaj Maximovič (eds.): *Radio v dni vojny*. Iskustvo, Moskva 1975, s. 94. Poprvé přečetl prohlášení sovětské vlády V. M. Molotov. Levitan také 3. 7. 1941 uvedl první vystoupení J. V. Stalina po vypuknutí války.

zástupce vedoucího oddělení propagandy a agitace ústředního výboru VKS(b). V rozhlasu [...] se zavádí kasárenský režim, pracovní doba se bez řeči prodlužuje na 15–16 hodin, redakční místnost se stává zároveň ložnicí a kuchyní.²³ vzpomínal František Nečásek. Práce v rozhlasu byla pokládána za bojový úkol, jeho pracovníci dokonce nesměli být povoláni na frontu. Vysílání bylo přerušeno jen krátce 22. července 1941, kdy na dvůr rozhlasu dopadla pultunová bomba, jež naštěstí nevybuchla.

Působení státního sovětského rozhlasu bylo brzy po začátku Velké vlastenecké války doplněno paralelním vysíláním, jež bylo podřízeno přímo Kominterně. Shodou okolností právě v den, kdy dopadla na dvůr rozhlasu bomba, ve 21 hodin 20 minut, promluvil poprvé do éteru český vysílač Za národní osvobození.²⁴ Na krátké vlně 36,81 se zpočátku jen třikrát týdně (v úterý, v pátek a v neděli) vysílaly patnáctiminutové relace v češtině. Český vysílač se přidal k těm, jež začaly vysílat krátce předtím. Šlo o vysílače do Polska (Tadeusz Kosciuszko), Německa (Deutscher Volkssender), Rakouska (Freiheitssender Österreich) a Jugoslávie (Slobodna Jugoslavija). Vysílalo se ze strážné budovy Kominterny na rostokinském předměstí Moskvy.

Gustav Bareš vzpomínal, že zpočátku vysílač působil v naprostém utajení, ani on o něm neměl tušení. Teprve

později jej informoval Gottwald a hned mu nabídl možnost mluvit k domovu, jak mu zůstal narost.²⁵ Bareš se stal pracovníkem vysílače, kde již jako hlasatel působil Jiří Kotátko.²⁶ Tajné vysílače, jež osobně řídili nejvyšší představitelé jednotlivých komunistických stran (v našem případě Klement Gottwald), měly v posluchačích navodit dojem, že vysílají z okupovaných zemí nebo z území třetí říše. Obsah vysílání stanice Za národní osvobození se lišil od vysílání státního rozhlasu, v němž i nadále dominovaly zprávy ze Sovětského svazu a z fronty. Tajný vysílač přinášel zprávy z domova a tlumočil směrnice odbojovým skupinám, uváděl příklady sovětských a jugoslávských partyzánů. Jakkoli vážný byl účel jeho vysílání, využíval i českého humoru. Objevil se pravidelný nedělní pořad *Dobrý voják Švejk po dvaceti letech*, v němž hlasatel Kotátko svedl ve směšných situacích dohromady nejslavnějšího českého hrdinu s Hitlerem, protektorátním ministrem Emanuelem Moravcem, nejznámějším českým kolaborantem, a dalšími potentáty.²⁷ Pořad připravoval Gustav Bareš. Švejkovské pořady utichly v hrůzné době heydrichiády, obnoveny byly po stalingradské bitvě.

Tajné vysílačky měly přispět k posílení hnutí odporu v okupovaných zemích. Na československém případě je možno demonstrovat, že tato „zbraň“ byla nasazena teprve tehdy, když to bylo pro Sověty výhodné. Gustav

Bareš později vzpomínal, že prosby I. ilegálního vedení KSČ, vyjádřené například již v depeši z 15. února 1940, o zřízení podobného vysílače byly oslyšeny jako nevhodné.²⁸ V únoru 1941 Gestapo zatkl I. ilegální vedení KSČ a tím přerušilo radiotelegrafické spojení se zahraničním centrem. Až po napadení SSSR v červnu 1941 opět splynuly zájmy Moskvy a domácího komunistického odboje v Protektorátu.

Také oživení českého a slovenského vysílání státního rozhlasu bylo motivováno primárně zájmy obrany východní mocnosti. Je však nutno říci, že mezi sovětskými lidmi bylo v roce 1941 přivítáno vzkříšení spojení s nadšením. Vzpomínka na podporu Československa Sovětským svazem v době mnichovské krize a v období před ní byla živá. Nebylo v té době u občanů SSSR populárnější země, snad s výjimkou bojujícího Španělska. Pakt s Hitlerem z roku 1939 nebyl pocítován jako přirozené spojení.²⁹ Téměř nikdo se jej ale neodvážil zpochybnit – připomeňme, že jedním z mála odvážných byl někdejší sovětský vyslanec v Československu Sergej Sergejevič Alexandrovskij. Za svou opovázlivost později zaplatil životem.³⁰

Vstup SSSR do války přijali českoslovenští exulanti s napětím, ale také s úlevou. Jejich počínání konečně dostalo smysl. Cítili se součástí hrdiného boje sovětských vlastenců, jehož patos vyjádřila slova sborové písně: *Vstavaj, strana ogromnaja, vstavaj na*

23 NEČÁSEK, František: Moskva hovoří. *Svět práce*, 16. 8. 1945, roč. 1, č. 6, s. 9. František Nečásek (1. 12. 1913 – 18. 5. 1968), novinář a politický pracovník. V letech 1934–1938 redaktor *Rudého práva*, 1949–1953 přednosta kulturního a tiskového odboru Kanceláře prezidenta republiky, 1953 tajemník ÚV KSČ, 1954–1957 ústřední ředitel Čs. rozhlasu a Čs. televize, 1959–1968 ředitel nakladatelství Odeon.

24 JEŽEK, Vladimír – ŠEBÁNEK, Jiří: *Souboj v éteru*. Naše vojsko, Praha 1967, s. 114–115.

25 BAREŠ, Gustav: *Tajný vysílač*, část 1, s. 22.

26 Jiří Kotátko (2. 10. 1899 Turnov – 12. 2. 1962 Praha), publicista, po válce profesor na Vysoké škole zemědělské, funkcionář Svazu československo-sovětského přátelství.

27 KOVÁŘÍK, Vladimír: *Proměny rozhlasové publicistiky*, díl 2, s. 41–42. Švejk „bojoval“ i na vlnách českého vysílání BBC v obdobném pořadu, který v Londýně připravoval Josef Kodíček. Tamtéž, s. 132.

28 BAREŠ, Gustav: *Tajný vysílač*, část 1, s. 17.

29 V době vyhlášení paktu pobývala M. Švermová v sanatoriu na Kavkaze. Všimla si rozpaků, s nimiž sovětští lidé zprávy o něm přijímali. Brzy si ale osvojili to, co jim předkládala propaganda – že jde o geniální Stalinův tah. ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*, s. 154.

30 Srov. ŠEJNIS, Zinovij Saveljevič: *Tovaryš Sergej. Chudožestvenno-dokumentalnaja povest o revoljucioněre Sergeje Sergejeviče Aleksandrovskom*. Sovetskaja Rossija, Moskva 1990, s. 244–253. Viz též KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, s. 306. Alexandrovskij byl zatčen v říjnu 1943, bezprostředně po Stalinem nařízeném návratu do Moskvy od partyzánského oddílu, datum jeho smrti není dodnes známo.

*smertnyj boj! Povstaň, země obrovská, povstaň ke smrtelnému boji!*³¹ Všeobecná mobilizace lidu Sovětského svazu strhla i emigranty. Nadšeně vzkřísili myšlenku slovanské vzájemnosti jako hráze proti pangermanismu. Moskevský rozhlas ve dnech 10.–11. srpna 1941 přenášel průběh I. všeslovanského sjezdu. Hned první den řečnil Zdeněk Nejedlý. Ten byl také na ustavující schůzi Vseslovanského výboru 5. října zvolen jeho místopředsedou. V tu dobu válka spěla do kritického stadia – k Moskvě se valila německá vojska.

JAKO NA KURORTĚ

Dne 15. října 1941 čekali posluchači v Protektorátu marně na ohlášení *Posloucháte český vysílač Za národní osvobození*. Tajný vysílač umkl. Začala evakuace Moskvy. Redakce vysílače byla přemístěna do Ufy, hlavního města Baškirské autonomní republiky. A zde jako by se prvního večera po příjezdu poutníci ocitli v bájné zemi. *Uvnitř byla neuvěřitelná říše dětí. Jako by pohádka právě utekla druhým vchodem. Usínali jsme na jevišti loutkového divadla mezi Kašpárky, Petrušky a sedláky Škrholy. Králové, zavěšení na drátkách, se na nás dívali přísně a důstojně.*³² Běžence ubytovali v Domě pionýrů. Vysílač obnovil provoz 24. října. Dne 10. listopadu zahájil z Ufy provoz další tajný vysílač Sudetendeutscher Freiheitssender a 24. listopadu se v éteru ozvalo ohlášení: *Čujte, čujte! Tu slovenská vysílače-*

Dům pionýrů v sibiřské Ufě, dočasné sídlo Kominterny a redakcí tajných vysílačů

Repro: Československý voják, 1966, č. 10, s. 17

ka Za slovenskou slobodu na vlne 30.64 stotín metrov. Z Ufy se vysílalo až do jara roku 1943, kdy se vysílače vrátily do Moskvy.

Redakce tří tajných krátkovlnných vysílačů byly formálně samostatné, ale pořádaly zpravidla každodenní společné porady, které řídil Klement Gottwald, hlavní redaktor vysílání. V březnu 1943 (po návratu z Ufy do Moskvy) ho vystřídal Václav Kopecský,³³ který do února 1943 vedl slovenský vysílač. Gottwalda zbavili vedení tajných vysílačů s odůvodněním, že se musí věnovat politické práci.³⁴ Vedení českého vysílače převzal Gustav Ba-

reš, k řízení slovenského vysílání byl v březnu 1943 povolán Július Bránik a spolupracoval s redaktorem Štefanem Raisem,³⁵ jenž pracoval ve slovenském vysílači od zahájení provozu. Rais i Bránik působili předtím ve slovenském vysílání státního rozhlasu. Za sudetoněmecký vysílač nesl stranickou odpovědnost Rudolf Appelt, po něm krátce Robert Krob, od listopadu 1943 převzal řízení vysílače Leopold Grünwald. S redakcí spolupracovala řada dalších německých antifašistů: Viktor Stern, Emmi a Rudolf Döllingovi, Hedda Zinnerová, Wilhelm Richter, Rudolf Richter či Otto Schwab. Ironií osudu se

31 Písní vyprovázal 27. června 1941 soubor Alexandrovců vojska odjíždějící na frontu z Běloruského nádraží v Moskvě. Od října 1941 vysílal moskevský rozhlas píseň *Svatá válka* každý den, po úderech kremelského orloje. Hudbu na slova Vasilije Ivanoviče Lebeděva-Kumače složil vedoucí souboru Alexandr Vasiljevič Alexandrov.

32 BAREŠ, Gustav: Tajný vysílač, část 3. *Československý voják*, 1966, roč. 15, č. 10, s. 18.

33 Údaje o vedoucích pracovnících tajných vysílačů čerpám zejména z inventářů k jejich fondům, zpracovaných v letech 1957–1962 v bývalém Ústavu dějin KSČ. K V. Kopeckému srov. PÁVOVÁ, Jana: *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. ÚSTR, Praha 2008.

34 BRÁNIK, Július: Vysielali sme z Moskvy a Kujbyševa. In: FUKSÍK, Mansvelt (ed.): *Kapitoly z dějin Československého rozhlasu*, sv. 1. Studijní oddělení Čs. rozhlasu, Praha 1964, s. 105. Júlis Bránik (1. 9. 1908 Kežmarok – 27. 8. 1970 Praha), advokát a publicista. V letech 1945–1948 vedoucí národohospodářského oddělení a tajemník ÚV KSS, 1949–1952 člen ÚV KSČ, 1949–1954 ministr – předseda Slovenské plánovací komise v Bratislavě.

35 Štefan Rais (8. 8. 1909 Zliechov – 25. 4. 1975 Bratislava), novinář a komunistický politik. V letech 1948–1950 přednosta vnitropolitického odboru Kanceláře prezidenta republiky, 1950–1953 ministr spravedlnosti.

Tři z moskevských rozhlasových redaktorů: Rudolf Appelt za pobytu v ilegilitě v roce 1934 („maskován“ knírkem), Bruno Köhler zřejmě na manifestaci v Liberci v červenci 1938 a Štefan Rais jako ministr spravedlnosti při projevu „Všechny zákony musí sloužit lidu“, 11. 6. 1950. Foto: NA

prakticky nikdo z nich po válce nevrátil do země, za jejíž osvobození bojovali.³⁶ Nové působiště zaujali disciplinovaně v sovětských zónách Německa a Rakouska. Hvězdou éteru se za války stal Bruno Köhler.³⁷ Byl „tajemným hlasem“, vstupujícím do frekvence berlínského rozhlasu a ironicky glosujícím řeči hlasatelů i nacistických pohlavářů.³⁸ Jeho intenzivní styky s NKVD, jež teh-

dy navázal, byly zřejmě příčinou, že se na rozdíl od ostatních německých antifašistů v roce 1945 mohl vrátit do Prahy. Roli „tajemného hlasu“ plnili také Július Bránik a po něm Štefan Rais, jenž přiváděl k zuřivosti „bratislavského Goebbelse“, komentátora Konstantína Čulena.³⁹

Vraťme se k okamžiku, kdy byl odvolán Gottwald z řízení tajných

vysílačů a nahrazen Kopeckým. Vzpomínky Marie Švermové naznačují, že příčiny jeho odvolání mohly být jiné než oficiálně uváděné zaneprázdnění. V polovině roku 1942 prodělal Gottwald infarkt myokardu, který jej dočasně vyřadil z práce. Připočteme k tomu problém s požíváním alkoholu, jenž neunikl pozornosti vedení Kominterny.⁴⁰ Pozice vůdce KSČ nebyla

36 Srov. GRÜNWALD, Leopold: Říkali jsme denně pravdu o hitlerovské válce. In: FUKSÍK, Mansvelt (ed.): *Kapitoly z dějin Československého rozhlasu*, sv. 1, s. 22 a 42. Rudolf Appelt (5. 12. 1900 Dolní Hanychov – 2. 7. 1955 Moskva), 1935–1938 poslanec NS, od r. 1938 člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě. Po válce působil ve vysokých diplomatických funkcích v NDR; Leopold Grünwald (1901 Vídeň – ?), redaktor a funkcionář KSČ, 1945–1946 dopisovatel *Rudého práva* v Moskvě, od r. 1947 redaktor *Volksstimme* a funkcionář KS Rakouska; Rudolf Dölling (4. 12. 1902 Hranice – 3. 8. 1973 Berlín), 1935–1938 poslanec NS, od r. 1946 v různých funkcích v bezpečnosti a v armádě v NDR, později velvyslanec v SSSR; Hedda Zinnerová (20. 5. 1905 Lemberg – 7. 1. 1994 Berlín), spisovatelka, herečka a publicistka, členka KS Německa. Po Hitlerově nástupu k moci v exilu ve Vídni a v Praze, v r. 1935 přesídlila do SSSR, po skončení války žila ve Východním Berlíně. Wilhelm Richter byl významným hospodářským funkcionářem v NDR, Rudolf Richter se stal tajemníkem ÚV KS Rakouska.

37 Bruno Köhler (16. 7. 1900 Nové Město pod Smrkem – 21. 3. 1989 Praha), německý komunistický politik. V letech 1929 a 1931–1936 člen politbyra ÚV KSČ, 1936–1938 člen sekretariátu ÚV KSČ, 1939–1940 působil v Paříži, poté v Moskvě, kde byl členem zahraničního vedení KSČ. V letech 1951 a 1953–1954 člen organizačního sekretariátu ÚV KSČ, 1954–1963 člen sekretariátu ÚV KSČ, aktivně se podílel na přípravě politických procesů, 1953–1963 tajemník ÚV KSČ. Z funkce odvolán v souvislosti s odhaleními represí 50. let.

38 JEŽEK, Vladimír – ŠEBÁNEK, Jiří: *Souboj v éteru*, s. 117.

39 RAIS, Štefan: Tajná vysílačka „Za slovenskú slobodu“. In: FUKSÍK, Mansvelt (ed.): *Kapitoly z dějin Československého rozhlasu*, sv. 1, s. 93. Konstantín Čulen (26. 2. 1904 Brodské – 7. 4. 1964 New York), od r. 1940 šéf tiskového oddělení předsednictva vlády a zástupce vedoucího Úřadu propagandy Slovenského státu. Od r. 1945 žil v Rakousku, později v Itálii a od r. 1949 v Kanadě, kde redigoval časopis *Kanadský Slovák*. V letech 1956–1959 ředitel Slovenského ústavu v Clevelandu.

40 Srov. KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Barrister & Principal, Brno 2009, s. 27. Další infarkt prodělal Gottwald podle Kaplana ve druhé polovině září 1944.

pevná, v minulosti byl nejdnou kritizován. Před Vánocemi 1942 povolal generální tajemník Kominterny Georgi Dimitrov Gottwalda a Kopeckého do Moskvy. Dění popisuje Marie Švermová: *Gottwald s Kopeckým se vrátili z Moskvy začátkem ledna 1943. Jejich návrat nás překvapil. Z Ufy odjížděli oba v dobré shodě, vrátili se však zneprátení, nepromluvíli spolu ani slovo [...] Po několika dnech za mnou přišel Kopecký a s tajemným výrazem se mne zeptal, co bych prý tomu říkala, kdyby Šverma nahradil Gottwald.*⁴¹ Švermová pokusitele odmítla a možná v tu chvíli Gottwalda zachránila. Konflikt asi zůstal ostatním československým komunistům utajen. V jedné redakční místnosti se Švermovou se tísnil zdanlivě v naprosté svornosti Kopecký, Bareš, Kotátko, Rais, Margita Široká a často sem docházeli další spolupracovníci, jako třeba někdejší „advokát strany“ Zikmund Stein,⁴² jenž působil v odposlechové službě.

Redaktoři pracovali zpravidla i jako hlasatelé. Marie Švermová vzpomínala, jak v prudkém větru a v zimě, kdy teplota klesala k -45 °C, chodili z redakce do budovy poštovního úřadu, odkud vysílali své relace.⁴³ Přispívali také do státního rozhlasu – příspěvky četli z Ufy telefonicky do Kujbyševa. Ufa trpěla nedostatkem ubytovacích kapacit, oblečení a obuvi, stálými problémy s topením a výpadky elektrického proudu, přerušujícími provoz vysílačů. Lidem z redakcí vařili teplé

obědy v závodní jídelně (pracovníci nočních služeb měli i večeře) a dostávali i větší přiděl chleba a čaje. Přebytky chleba a čaje směřovali na kolchozním trhu za jiné potraviny.⁴⁴ Vůdci Kominterny bydleli v moderním hotelu Baškirija, kde měli k dispozici i zvláštní prodejnu, nabízející nedostupné zboží. Z prodejny nosila dobrodružná Marta Gottwaldová ostatním plné tašky jídla. Situace v zásobování se horšila. Nedostatkem trpěli i kuřáci. Machorku (tabák) na trhu sehnali, ale nebylo do čeho ji balit. Tehdy vzala za své část archivu československé sekce Kominterny – zprávy posílané z Prahy byly psány na kvalitním, jemném průklepovém papíře, použitelném vyznavači kuřácké vášně.⁴⁵

Vysílač Za národní osvobození vysílal do 8. listopadu 1941 jednou denně, od toho dne do 17. února 1942 dvakrát denně (kromě toho ve čtvrtek večer pro mládež a navíc v neděli odpoledne), od 18. února 1942 do 4. června 1943 třikrát denně, od 5. června 1943 do 20. ledna 1945 čtyřikrát denně, poté pětkrát denně. Slovenský vysílač promlouval do éteru do 18. února 1943 jednou denně, v březnu 1944 se zvýšil počet denních relací na tři a o měsíc později na čtyři. V době Slovenského národního povstání se vysílalo podle potřeby i šest či sedm relací denně. Sudetoněmecký vysílač připravoval zpočátku jednu relaci denně, od 15. července 1943 tři, od 3. dubna 1944 čtyři. Na podzim 1944 se realizovalo pět až šest vysílání

denně, v jarních měsících roku 1945 se vysílalo osm až jedenáct relací denně. Tajné vysílače ukončily provoz v květnu 1945 – slovenský 8. května, český a sudetoněmecký 15. května.

Na rozdíl od vysílače Za národní osvobození nepřestaly česká a slovenská redakce státního rozhlasu v době evakuace v říjnu 1941 vysílat. Obě redakce se rozdělily. Většina osazenstva absolvovala osm dní trvající evakuaci do Kujbyševa (Samary). Připomeňme, že členy české redakce byli tehdy například Jiří Sládek, Josefa Slánská, Božena Macháčová,⁴⁶ Heda a Božena Synkovy, Julie Kohnová, ve slovenské působili Štefan Major či Július Bránik. Evakuovat se musel i Gustav Czaban,⁴⁷ ač se mu právě otevřela tuberkulóza a měl vysokou teplotu.⁴⁸ V Moskvě zůstali František Nečásek a Eduard Friš. Vzápětí je posílil Jan Šverma. Ten nejprve absolvoval strastiplnou evakuaci do Ufy, kde jej po příjezdu dostihl příkaz, aby se okamžitě vrátil do Moskvy. V polovině listopadu 1941 se tam vrátil i Rudolf Slánský, který měl původně vést českou redakci rozhlasu v Kujbyševě.⁴⁹

V Kujbyševě se čeští a slovenští redaktoři a hlasatelé ocitli v rozestavěné budově oblastního rozhlasu. „Ubytování“ byli, spolu s polskými soudruhy, přímo na vydlážděné chodbě před redakcemi – jen starý nepotřebný klavír odděloval „území“ redakcí.⁵⁰ Do jara 1943, kdy vysílal český a slovenský rozhlas z Kujbyševa, pracovali

41 ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*, s. 167.

42 K němu srov. STEIN, Zikmund: *Třicet let obhájcem dělníků*. Grafika, Praha 2004. Zikmund Stein (17. 1. 1888 Milevsko – 22. 10. 1957 Praha), zakládající člen KSČ, pro kterou pracoval jako advokát. V r. 1952 byl zatčen a v únoru 1954 odsouzen na 12 let do vězení jako „pomocník protistátního spikleneckého centra“. Propuštěn byl na konci téhož roku na základě milosti.

43 ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*, s. 162.

44 BAREŠ, Gustav: *Tajný vysílač*, část 3, s. 20.

45 Tamtéž, s. 22; ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*, s. 163.

46 Božena Macháčová-Dostálová (25. 9. 1903 Havlíčkův Brod – 20. 5. 1973 Praha), 1935–1938 a 1945–1971 poslankyně za KSČ, ministryně výkupu (1954–1956) a spotřebního průmyslu (1956–1968). Po odvolání předsedy vlády O. Černíka do SSSR v srpnu 1968 řídila zasedání vlády.

47 Gustav Czaban (3. 5. 1899 Praha – 29. 12. 1950 Praha), novinář (mj. 1934 šéfredaktor *Rudého práva*) a překladatel, 1929–1937 a 1945–1948 tajemník poslaneckého klubu KSČ.

48 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*, s. 104–105.

49 Tamtéž, s. 109.

50 Tamtéž, s. 108–109.

emigranti v krutých podmínkách a trpěli strážnými válečného života. Vlakem, který přijel při evakuaci do Kujbyševa, přibyli také pracovníci zastupitelského úřadu. Vyslanec Zdeněk Fierlinger nabídl v budově vyslanectví na Frunzeho ulici útočiště i manželům Nejedlým. Soucitná paní Nejedlá v deníku 21. ledna 1942 porovnávala podmínky na vyslanectví s těmi, v nichž živořili pracovníci rozhlasu: *Hlavně, že se tu můžeme stravovat. Jsme tu jak na „kurortě“. Jak bych to všechno sháněla! To bychom dopadali! Naši soudruzi (pracovníci rozhlasu – pozn. aut.) teď dokonce mají v těch hrozných mrazích popraskané topení, nemají vodu, jsou roury zamrzlé, ani jídelna nefunguje, nemá vodu. Kdo nejde na práci, aby celý den ležel v posteli, ještě se třesou, nemají dost příkrývek. Jak by tohle snášel Zdeněk! Přec je nějaká prozřetelnost!*⁵¹

Zdeněk Nejedlý, jenž nechtěl následovat svou katedru dějin západních a jižních Slovanů moskevské univerzity do Taškentu, se rád zapojil do práce české rozhlasové redakce a pomáhal i Slovákům – na univerzitě ostatně přednášel dějiny Slovenska. Přispíval nejen do rozhlasu ostatních slovanských národů, ale třeba i do vysílání pro Itálii, Francii a Rakousko. Do éteru zněly hlasy dalších Čechoslováků z Kujbyševa, například Zdeňka Fierlingera či tiskového referenta vyslanectví Vlastimila Borka. Fierlinger v květnu 1942 z Kujbyševa oslavil velký čin odporu Čechoslováků proti nacismu: *Výstřely, které zasáhly krvavého kata Heydricha, rozlehly se po celém světě a vyvolaly všude nadšený obdiv po lid,*

*který se dovede tak bránit a tak mstít [...] Požehnána budiž ruka vlastenců, kteří svými výstřely znovu světu potvrdili, že Čechové nesklonili hlavu před Hitlerem.*⁵²

VÍTĚZSTVÍ BUDE NAŠE!

*Možno říci, že ve věcech kontroly i cenzury projevovaly sovětské orgány tolik benevolence a volnosti, jaké bychom – směle řečeno – nikde nenašli,*⁵³ vzpomínal František Nečásek. Ve skutečnosti předáci Kominterny i bolševické strany ovlivňovali náplň relací prostřednictvím vedoucích redakcí. Ti byli voláni „na kobereček“

Plakát České ligy proti bolševismu (autor Antonín Hradský, 1943). Lidé na plakát popisovali: „My se nebojíme, my tam nebydlíme!“

Foto: archiv redakce

před tajemníka a člena předsednictva Kominterny Dmitrije Zacharoviče Manuilského, a dokonce i před vůdce KI Georgi Dimitrova.⁵⁴ Ten se těšil privilegiu navštěvovat samotného Stalina a tlumočit jeho názory. Po zrušení Kominterny přešlo stranické řízení rozhlasových stanic z Manuilského na tajemníka ÚV VKS(b) Alexandra Sergejeviče Ščerbakova.⁵⁵ Tajné vysílače, začleněné v organizační strukturu Kominterny, byly po její likvidaci v červnu 1943 vřazeny do takzvaného Institutu 205, v jehož čele stál jako ředitel Bedřich Geminder.⁵⁶ Ten však odpovídal jen za organizační a provozní úkoly při zajištění vysílání.⁵⁷

Pro českou a slovenskou redakci státního rozhlasu i pro pracovníky tajných vysílačů představovalo problém získat informace o dění v okupované vlasti. Tisk z Protektorátu a ze Slovenska docházel opožděně a nepravidelně, oficiální materiály Sovětské informační kanceláře (Sovinformbyro), založené v červenci 1941 kvůli sjednocení propagandistického působení, se nevyznačovaly pohotovostí a potřebnou informační hodnotou. Redaktoři využívali materiály získané odposlechem cizích rozhlasových stanic. Ovoce postupně přinášela práce se zajatci a přeběhlíky, kteří byli ochotni poskytovat potřebné informace a v některých případech i vystoupit v rozhlase. Ve vysílání se začaly využívat dopisy nepřátelských vojáků a jejich příbuzných, jichž se zmocnila Rudá armáda.

Do rozhlasových mikrofonů v Sovětském svazu česky nemluvili jen komunisté. Kromě již zmíněného Zdeňka

51 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR (dále jen MÚ AAV), f. Marie Nejedlá, k. 1, inv. č. 599. Kurort – ruský lázně.

52 FIERLINGER, Zdeněk: *Od Mnichova po Košice. Svědectví a dokumenty 1939–1945. Výbor z rozhlasových projevů Zdeňka Fierlingera, velvyslance ČSR v SSSR*. Práce, Praha 1946, s. 83.

53 NEČÁSEK, František: *Moskva hovoří*, s. 9.

54 Zasahování do obsahu českého vysílání ze strany Dimitrova a Manuilského dokládá Švermův dopis Gottwaldovi a Kopeckému ze 14. 6. 1941. Dimitrov a Manuilskej požadovali ofenzivnější propagandu. NA, f. KSČ – ÚV 1945–1989 – Klement Gottwald (100/24), sv. 171, a. j. 1513, l. 13. Dimitrovův nátlak dokumentují i Kopeckého listy Švermovi. Tamtéž – Václav Kopecký (100/45), sv. 15, a. j. 265.

55 BAREŠ, Gustav: *Tajný vysílač*, část 1, s. 18. Ščerbakov za války vykonával i funkce náměstka lidového komisaře obrany a náčelníka Hlavní politické správy Rudé armády.

56 Bedřich Geminder (19. 11. 1901 Vítkovice – 3. 12. 1952 Praha), 1946–1949 člen sekretariátu ÚV KSČ, 1949–1951 člen organizačního sekretariátu ÚV KSČ, vedoucí mezinárodního oddělení ÚV KSČ. Odsouzen v procesu s R. Slánským a popraven.

57 RAIS, Štefan: *Tajná vysílačka „Za slovenskou slobodu“*, s. 80.

Fierlingera (sociálního demokrata) promlouvali k domovu například náčelník československé vojenské mise v SSSR Heliodor Píka a jiní velitelé. Prezident Beneš hovořil z Moskvy v prosinci 1943, po uzavření spojenecké smlouvy s východní mocností. Rozhlasoví redaktori byli do velké míry závislí na sovětských informačních zdrojích. Nelze se divit, že přejímali i některá sporná hodnocení. Například Jan Šverma v rozhlasu bez stínu pochybností odsoudil katyňský masakr jako *dílo gestapáckých katanů, kteří na tomto místě cynicky povraždili tisíce polských zajatců i sta ruských zajatých vojáků*.⁵⁸ Koho by napadlo, že rozhodnutí o likvidaci polských důstojníků a intelektuálů vzešlo od milovaného Stalina?

Přes dominanci sovětských autorit v informačním toku převažovala v rozhlasovém vysílání témata národní a osvobozené. Bylo to patrné ve využívání historických a literárních námětů. Zvláštní kapitolu tvoří hudební vysílání. Až neuvěřitelně zněla zpráva o prvním provedení Šostakovičovy *Sedmé symfonie* během leningradské blokády orchestrem tamějšího rozhlasu, jehož řady byly doplněny vojáky.⁵⁹ Před koncertem dělostřelectvo napadlo palebná postavení Wehrmachtu, aby v době představení zamezilo ostřelování města. Někteří Čechoslováci se 29. března 1942, v předvečer II. všeslovanského sjezdu,⁶⁰ stali svědky moskevské premiéry tohoto díla. Přenášel ji i britský a americký rozhlas.⁶¹ O dva dny později popsala Marie Nejedlá tento strhující zážitek ve svém deníku: *Při poslední větě najednou neklid – trevoga, ale hráli dál, kromě několika lidí a vojáků, asi povinných jít na službu, nikdo se nehnul. Nahoře házeli na nás bomby,*

Klement Gottwald (vpravo), Jan Šverma (vpředu) a Zdeněk Fierlinger (zcela vlevo) na zasedání Vseslovanského výboru v Moskvě 29. 7. 1943 při oslavách 150. výročí narození Jána Kollára. Na upraveném snímku byl Z. Fierlinger odříznut a po jeho sousedovi se jen „zaprášilo“... Foto: NA

a dole odpovídala závratná důvěra ve vítězství. Dojem ohromný.⁶² Dodejme, že na hudebním vysílání moskevského rozhlasu se podílel skladatel a dirigent Vít Nejedlý,⁶³ syn Marie a Zdeňka Nejedlých. Optimismus vyjádřil v názvu vojenského pochodu *Vítězství bude naše*, sám ale zemřel v lednu 1945 na tyfus, kterým se nakazil na Dukle.

V českém vysílání vystupovali největší umělci a vědci. K naší vlasti mluvili skladatel Dmitrij Šostakovič,

již zmíněný vedoucí pěveckého souboru Alexandr Alexandrov, tanečnice Olga Lepešinskaja, spisovatelé Alexandr Fadějev (ten se dlouhé hodiny učil vystoupení v češtině) a Ilja Erenburg, režisér Alexandr Tairov, akademik Nikolaj Děržavin, jehož přivedl Zdeněk Nejedlý stejně jako předsedu Vseslovanského výboru generála Alexandra Gundorova.⁶⁴ Pravidelně do rozhlasu docházeli ovšem též dělníci z moskevského hutnického závodu Srp a kladivo.

58 NA, f. Jan Šverma, k. 2, inv. č. 7/24.

59 RUBAŠKIN, Alexandr Iljič: *Golos Leningrada. Leningradskoje radio v dni blokady*. Iskusstvo, Leningrad 1975, s. 143–144. Šostakovičova *Sedmá symfonie* měla leningradskou premiéru 9. 4. 1942.

60 II. všeslovanský sjezd se v Moskvě konal ve dnech 4.–5. 4. 1942.

61 CHUBOV, Georgij Nikitič: *Muzika v bojevom stroju*. In: GLEJZER, Michail Samojlovič – POTAPOV, Nikolaj Maximovič (eds.): *Radio v dni vojny*, s. 87.

62 MÚ AAV, f. Marie Nejedlá, k. 1, inv. č. 599. *Trevoga – rusky poplach*.

63 Nejpodrobněji dokumentoval činnost V. Nejedlého za války JIRÁNEK, Jaroslav: *Vít Nejedlý. Z historie bojů o novou, socialistickou kulturu*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959.

64 NEČÁSEK, František: *Až navštívíš jednou Moskvu...* In: STRAKOVÁ, Ivana (ed.): *Na vlnách času. K 60. výročí Československého rozhlasu*.

Rozhlasovému vysílání i československému tisku⁶⁵ v SSSR dominovaly zprávy z fronty. Autoři zprostředkovávali zvěsti o vítězstvích Rudé armády. S dojetím informovali o prvním vystoupení československé bojové jednotky u Sokolova: *Splnilo se to, po čem na podzim roku 1938 i na jaře roku 1939 tak prahli všichni českoslovenští vojáci a po čem toužil celý náš národ: československý voják s puškou v ruce stanul proti fašistickým utlačovatelům. V bratrské ruské zemi se bil za svoji vzdálenou vlast. [...] Česká krev, prolévána za svobodnou Prahu, skropila ruskou půdu*,⁶⁶ psal v dubnu 1943 Jan Šverma. Boje našich vojáků přijímali sovětské lidi s nadšením. Vůdci komunistického hnutí dávali ale současně najevo nespokojenost s domácím odbojem. Redaktoři museli vysílat často nerealistické výzvy k zahájení masového ozbrojeného boje. Sovětské představitelé nechápali, že v českých zemích chybí podmínky k vedení partyzánského boje srovnatelné s Jugoslavií či Ukrajinou, že tu nejsou velká města jako ve Francii. Rozporné pocity zakoušeli redaktoři, když před mikrofon přišli zranění sovětské vojáci, kteří na frontě bojovali s nepřítelem, vyzbrojeným zbraněmi ze Škodových závodů. Naléhavě vyzývali české dělníky k sabotážím zbrojní výroby.⁶⁷

V londýnském i moskevském vysílání bylo spíše tabu hodnotit chování lidí v Protektorátu. Exulanti si uvědomovali, jak málo toho vědí o podmínkách, v nichž lidé doma žijí. Přesto se stávalo, že pohár trpělivosti

přetekl. V lednu 1944 byla na podnět K. H. Franka ustavena Česká liga proti bolševismu. Její dokumenty zdobila jména významných kulturních činitelů a vědců. Teprve později se ukázalo, že některá z nich se na listinách ocitla proti vůli jejich nositelů.⁶⁸ Pokud by se dařil masový nábor do Ligy, zpočtybnila by se vůle národa skoncovat s nacistickou diktaturou. Dne 14. února 1944 promluvil z Moskvy Zdeněk Nejedlý. Pranyřoval účast profesorů Univerzity Karlovy v Praze na kampani za Českou ligu proti bolševismu: *Vy, profesori Drachovský, Šusto, Vavřínek, Hýsku, Dominiku, Čiháku – vaše členství v hitlerovské lize je dvojnásobná zrada – zrada na národě, s jehož nejzavilejším nepřitelem se spojujete, a zrada na kultuře, jejíž zájmy vy jste povinni chránit a zastávat, ale vy místo toho dali jste se do služeb vraha a hanobitele kultury. Nemyslete, že vás něco omluví. Stali jste se skvrnou naší univerzity. [...] Tak soudíme vás již dnes, tak bude vás soudit i budoucnost*.⁶⁹

Zdrojem nejemotivnějších zážitků byly pro československé redaktory návštěvy frontové linie. Hrůzné dojmy nešlo sdělit posluchačům. Svěřovali se blízkým. Několikrát jsem byl ve vesnicích, které osvobodili od Němců, psal 7. ledna 1942 Jan Šverma dceři Jiřině. *Domky jsou všude spálené, ze sněhu trčí jen zčernalé komíny a ruské pečky. [...] A těch mrtvých! Jsou strašliví: jsou úplně zmrzlí, a proto zachovávají po smrti pózu, ve které zemřeli. Vypadají jako příšerné sochy, když je vezou na hromadě na saních, vypadá to strašlivě*.

Gustav Bareš jako poslanec Národního shromáždění v roce 1948 Foto: NA

*Och, Jurko, co všechno musíme udělat, aby tvoje generace – až budete čtyřicátníky – nemohla nikdy nic podobného prožívat!*⁷⁰

Gustav Bareš vzpomínal na návštěvu nemocnice specializující se na ošetřování lidí, kteří utrpěli poranění obličeje: *Mluvil jsem a přede mnou seděly desítky mladých chlapců v sepraných chalátech a s beztvářnými tvářemi, někteří měli hlavu celou v obvazech, jen oči hleděly šterbinami v bílé masce, jiní měli vyhaslé oční důlky zakryty. [...] Lékaři s pýchou předváděli úspěchy plastické chirurgie, dovolující, aby tito jinak zdraví chlapci se nestali příšerami, od nichž se odvracely jejich ženy a milenky, aby nebudili hrůzu*

Čs. rozhlas, Praha 1983, s. 112. Srov. rovněž NEČÁSEK, František: *Moskva hovoří*, s. 9. Alexandr Semjonovič Gundorov byl náčelníkem Vojensko-inženýrské akademie Rudé armády. I po zvolení předsedou Vseslovanského výboru v r. 1941 bojoval na frontě.

65 Nejvýznamnějším československým periodikem v SSSR za války byl týdeník *Československé listy*, vycházející od r. 1943. Své tiskoviny vydávala i československá vojenská jednotka.

66 ŠVERMA, Jan: *Výbor z díla*, sv. 2 (eds.: HOLÁ, Věra – KALVÍNSKÁ, Blažena). Svoboda, Praha 1981, s. 367. Cituji z článku J. Švermy psaného v dubnu 1943 pro časopis *Ludový deník*.

67 NEČÁSEK, František: *Moskva hovoří*, s. 9.

68 Členství ve vedení České ligy proti bolševismu například výslovně odmítl šéf opery Národního divadla Václav Talich a v den ustavující schůze 23. 1. 1944 se skrýval v Šáreckém údolí. Přesto byl zvolen členem výboru a neuspěl, když posléze žádal o vyškrtnutí svého jména. K tomu srov. KŘEŠTAN, Jiří: Srdce Václava Talicha se ztratilo. K problému národní očisty, část 1. *Soudobé dějiny*, 2009, roč. 16, č. 1, s. 100–105.

69 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Moskevské statí v „Československých listech“ 1943–1945*. Svoboda, Praha 1946, s. 64.

70 ŠVERMA, Jan: *Dopisy dceři*. Orego, Říčany 2004, s. 38. Pečka – ruský kamna.

u vlastních dětí. Slyšel jsem, že někteří zmrazení se po propuštění z nemocnice nevracejí ke svým rodinám, ujíždějí do dalekých krajů, kde je nikdo nezná. [...] Bezzubá ústa a zafačované hlavy mi kladly otázky... Kdo však jim mohl dát opravdovou odpověď?⁷¹ Sovětská společnost se sice holedbala „leninským humanismem“, k válečným invalidům se ovšem po jejich propuštění z nemocnic lidé většinou citlivě nechovali.

SNY A NOČNÍ MŮRY

Stesk po domově, mučivé obavy o osud blízkých, strádání válečného života, nepředstavitelná únava, přepracovanost, tím trpěli emigranti v SSSR. A přece vzpomínali na válečné roky jako na nejšťastnější období. *Zdalo by se to možná absurdním, že někdo může vzpomínat na tak těžkou válku právě takto, psala Josefa Slánská. Na dobu, kdy jsme mohli každou chvíli přijít o život, na dobu, kdy jsme hladověli měsíc od měsíce víc a víc, na dobu, kdy jsme neměli možnost opatřit si ani to nejnnutnější na sebe, zejména ne v zimě. Na dobu, kdy jsme po dlouhé měsíce mohli spát pouhé dvě tři hodiny na redakčním stole, přikryti novinami, jen tak mezi posledním nočním a prvním ranním vysíláním. V nevytopeném studiu byla zima a pára nám šla od úst, když jsme vysílali a zimou ztuhlými prsty obtížně obraceli stránky.*⁷² Pracovali však v přátelské shodě, o vše se svorně dělili, žili naději, že oběti připravují krásný zítřek svým dětem a svému národu.

V roce 1945 tedy redaktoři, hlasatelé, další pracovníci československých rozhlasových stanic v Sovětském svazu i příležitostní řečníci, promlouvající do éteru, zvítězili – pokud za války nezemřeli jako Bohumír Šmeral, Jan Šverma či Vít Nejedlý. Osud však nakonec postavil hrdiny proti sobě. Po „vítězném únoru“ se stali oběti „třídního boje“ Heliodor Píka, Rudolf

Zleva Vít Nejedlý, Zdeněk Nejedlý, Marie Nejedlá a senátor František Nedvěd v Moskvě v roce 1940. Za normalizace zbyl na upravené fotografii z F. Nedvěda jen stín, protože připomínal svou snachu, dceru Z. Nejedlého Zdenku Nedvědovou, jež vystoupila z KSČ v roce 1968 na protest proti invazi vojsk Varšavské smlouvy.

Foto: ČTK

Slánský a Bedřich Geminder, věznění či internováni byli Marie Švermová, její dcera Jiřina Kopollová, Josefa Slánská či Zikmund Stein. K hlavním strůjčům politických procesů padesátých let přitom patřili jejich soudruzi z moskevského exilu, s nimiž se ve válečné nouzi dělili o potraviny a o cigarety – Klement Gottwald, Václav Kopecký i oba majitelé rozhlasových „tajemných hlasů“ Bruno Köhler a Štefan Rais. Ostatně i Slánský a Geminder se podíleli na první vlně represí, stejně jako Gustav Bareš, odvolaný spolu s nimi z funkcí a přežívající od té doby v nemilosti. Marie Švermová, Josefa Slánská a Gustav Bareš se s komunistickou stranou rozešli definitivně v roce 1968 pro nesouhlas s invází vojsk Varšavské smlouvy. Sen o vítězství se měnil v hrůznou noční můru.

Příběh lidí, kteří se podíleli na rozhlasovém vysílání z Moskvy v době druhé světové války, má tragické rysy.

Jestliže v roce 1939 zazněl z Moskvy tvář v tvář lhostejné Evropě statečný Šmeralův hlas, jenž varoval před nacistickými represemi proti Židům, připomínajícími postup proti malému českému národu,⁷³ na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let se mnozí někdejší Šmeralovi druhové stali nositeli útlaku. Václav Kopecký nakonec neváhal zaútočit proti svým soudruhům, Slánskému, Geminderovi, Steinovi, ale i Barešovi a Nečáskovi, výtka židovského původu. Stranická disciplína, bezmezná důvěra k Stalinovi, nenávisť k nepříteli, přenášená do vlastních řad, ale i kruté prožitky z doby války, kdy lidé přivykali bestiálnímu násilí a ztráceli představu o hodnotě života, to vše byly směrníky do pekel. Budeme obdivovat odvahu a nasazení lidí, kteří během války seděli za rozhlasovými mikrofony v Moskvě, Ufě či Kujbyševě, budeme však současně trnout nad strašným údělem většiny z nich.

71 BAREŠ, Gustav: *Tajný vysílač*, část 1, s. 22.

72 SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*, s. 111.

73 NA, f. Bohumír Šmeral, k. 6, inv. č. 28/10, Šmeralův text *Helpet den verfolgten Juden!* Srov. GALANDAUER, Jan: *Bohumír Šmeral. 1914–1941*. Svoboda, Praha 1986, s. 469–470.